

KU TEKELA ENHLOKWENI VULAWURI BYA VANTIMA HIKWALAHO KA NXAVISO WA NHUNDZU, SWITIRHO SWA NKAVELO, NA MABINDZU MAN'WANA

1. Xana hi hina vamani?

1.1 Khomixini ya Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke (“Khomixini ya B-BBEE”) yi tumbuluxiwile tanihi vandla eka vulawuri bya Ndzawulo ya Mabindzu, Vumaki na Mphikizano (“ dtic”) hi ku ya hi xiyenge xa 13B xa Nawu wa Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke wa No. 53 wa 2003 tanihi leswi wu cincaweke hi Nawu wa Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke wa No. 46 wa 2013 (“Nawu wa B-BBEE”). Ntirho wa yona wu katsa ku langutisisa ku simekiwa ka Nawu wa B-BBEE na ku teka goza ehenhla ka maendlelo ya vuxisi.

2. Xana xitatimente xa 102 xivula yini?

2.1 Xitatimente xa 102 xa Nxaxamelo wa Tikhodi ta 100, xi hlamusela maendlelo man'wana ya vanhu vantima yo kuma vunwini na ku lawula mabindzu na switirhisiwa swa ikhonomi. Xitatimente lexi xi hlamusela swilaveko swo kongomisa swa ku tekeriwa enhlokweni ka vunwini lebyi vangaka ku hangalasiwa ka nhundzu, xitirho xa vuvekisi kumbe mabindzu man'wana eka vanhu vantima.

2.2 Vandla leri pimiweke (Muxavisi) ri kota ku vona vunwini bya vantima hi ku xavisa bindzu ra le tlhelo leri tivekaka ku hambana eka vanhu vantima (Muxavi). Bindzu ra le tlhelo leri tivekaka ku hambana ri fanele ri va xiphemu xa migingiriko yofana ya vunwini naswona ri lawuriwa hi muxavisi, naswona hi xikongomelo xa Xitatimente xa 102, i bindzu leri fambelanaka na muxavisi hi ku ya hi ku va ri ri bindzu ra le hansi, bindzu ra nhlangelano, mutirhisani, xiyenge xa bindzu, yuniti ya bindzu, kumbe malulamiselano wahi kumbe wahi man'wana lama yelanaka eka xivumbeko xa vunwini bya muxavisi.

2.3 Hambiswiritano, laha muxavisi a koxeke swipfuno hi ku ya hi Xitatimente xa 102 ehansi ka khadirankutlunya ra vunwini a nge koxi swipfuno ehansi ka bindzu na nchumu wa nhluvukiso wa vaphakeri.

3. I mixaviselano yihi leyi ringanelaka ehansi ka xitatimente lexi?

3.1 Nxaviselano lowu ringanelaka ku ya hi Xitatimente lexi wu nga katsa nxaviso wa:

- (a) Nhundzu/rifuwo: Leswi swi fambelana na xitirhisiwa lexi nwini wa xona ku nga muxavisi naswona xi ri na nkoka wa ikhonomi, xikombiso, nhundzu/muako, muchini kumbe switirho, ndhawu ya vumaki sw.sw.
- (b) Bindzu: Leswi swi vula leswaku muxavisi u fanele a xavisa bindzu ra le tlhelo leri tivekaka ku hambana leri endlaka xiphemu xa vulawuri byo fana naswona nwini wa rona ku ri muxavisi, ku fana na vandla leritsongo kumbe xiyenge. Hambiswiritano, sweswo a swi vuli leswaku muxavisi u fanele a ha nghenelela eka vunwini bya nhundzu leyi xavisiweke endzhaku ka ku xavisiwa.
- (c) Switirho swa vuvekisi: Leswi swi vula xitirho lexi mutekaxiave a nga na mfanelo ya vunwini bya xona eka vandla, xikombiso mikavelo ya xitoko yo fana na leyi xavisiwaka eka Johannesburg Securities Exchange, swikweleti leswi hundzuriwaka, sw.sw.

3.2 Hi marito yo olova, nxaviso wa rifuwo, bindzu kumbe xitirho xa vuvekisi swi vula nxaviselano lowu katsaka nxaviso wa nchumu wa nawu wa le tlhelo lowu anakanyiwaka ku va bindzu ra le tlhelo leri tivekaka ku hambana laha nhundzu yo fana na switirho kumbe michini kumbe ndhawu yo tirhela kumbe switirho swa vuvekisi eka khamphani ya le hansi swi hundziseriwaka eka vanhu vantima.

4. Xana i khirayitheriya yihi ya ndzinganelo leyi tirhisiwaka eka xitatimente lexi?

4.1 Vandla leri pimiweke, leri lavaka ku vuyeriwa ku suka eka Xitatimente xa 102, ri fanele ri kombisa leswaku nxaviselano lowu katsaka ku xavisa nhundzu, xitirho xa vuvekisi, kumbe bindzu ri ta vanga mimbuyelo yin'we eka leyi landzelaka:

- (a) Ku tumbuluxiwa ka bindzu kumbe mikoteko ya bindzu ya nkarhi woleha emavokweni ya vanhu vantima na vuhundziseri bya swikili swa nkoka na swo hlawuleka, swikili swa vufambisi na vuswikoti byo endla eka vanhu vantima. Hikwalaho, vanhu vantima va fanele va lawula na ku fambisa nhundzu va ri voxe, bindzu kumbe xitirho xa vuvekisi lexi kumiweke, swi tshunxekile ku ri hava nkucetelo wihi kumbe wihi ku ya hi maendlelo yo teka xiboho ku suka eka muxavisi.
- (b) Nxaviso wa nhundzu, xitirho xa vuvekisi na bindzu swi fanele swi katsa bindzu leri fambelanaka ra le tlhelo leri tivekaka ku hambana ku ri hava swipimelo swo ka swi nga twisiseki kumbe swipimelo hi mayelana na titlilayente ta rona kumbe tikhasitama, na ku kombisa leswaku ri na titlilayente ta rona, tikhasitama kumbe vaphakeri ku nga ri muxavisi. Leswi swi tlhela swi vula leswaku muxavisi a nge lerisi muxavi leswaku i tikhasitama tihi leti muxavi a nga endlaka bindzu na tona endzhaku ka vuhundziseri.
- (c) Malulamiselo wahi kumbe wahi wa matirhelo yo rhumela ehandle exikarhi ka muxavisis na bindzu leri fambalanaka ya fanele ya kaneriwa ku ri hava ku hlangana hi maendlelo ya kahle na yo twisiseka. Hikwalaho, laha muxavi a hlawulaka ku tirhisa switirhisiwa swa muxavisi hi swivangelo leswi kotekaka, malulamiselo ya fanele ya

kaneriwa ya ri woxe naswona hi ku ringana, ku ri hava ntshikelelo lowu nga fanelangiku ehenhla ka muxavi, naswona muxavisi a nga fanelenga ku kavanyeta matirhelo kumbe vulawuri bya muxavi endzhaku ka vuhundziseri bya nhundzu, bindzu kumbe xitirho xa vuvekisi.

- (d) Nxaviselano wu fanele wu va ehansi ka nkambisiso wa nkoka wo tiyimela wu ri woxe hi mutuivikulu wo tiyimela. Leri i endlelo leri katsaka endlelo ro pima nkoka wa nxavo wa nhundzu, bindzu kumbe xitirho xa vuvekisi hi ku tirhisa maendlelo ya ntolovelo yo pima nkoka lama yimelaka maendlelo yo ringanisiwa ya makete.

5. Xana vunwini byi khakhuleyitisiwa ku yini endzhaku ka nxaviselano?

5.1 Muxavisi loyi a lavaka ku amukeriwa ka nxaviselano lowu faneleke ehansi ka Xitatimente xa 102 eka khadirayenara nkutlunta, u fanele a kumisisa leswaku milawu yo amukela leyi vuriweke eka ndzimana ya 4 yi kona hi siku ro pima. Xitatimente xa 102 xi ya emahlweni xi lava leswaku ku khakhuleyitiwa ka tipoyinti ta vunwini(kumbe nkoka hinkwawo) swi fanele swi va hikwalaho ka:

- (a) Nkoka hinkwawo wa nxaviselano;
- (b) Nkoka wa switirho swa vuvekisi leswi nga na vanhu vantima eka mabindzu lama yelanaka lama tivekaka ku hambana;
- (c) Ntsengo lowu tsariweke wa xikweleti xo xaviwa wa vanhu vantima eka mabindzu lama yelanaka lama tivekaka ku hamabna; na
- (d) Tikhakhulexini hinkwato hi ku ya hi ndzimana ya (a) ku fika eka (c) laha henhla ti fanele ti tirhisa maendlelo ya ntolovelo yo pima nkoka.

6. Nandzelelo wa swileriso swa minchumu yo rhangisiwa ehansi ka Xitatimente xa 000

6.1 Muxavisi loyi a tirhisaka Xitatimente xa 102 hi xitalo kumbe xiphemu xa xona, u ta laveka ku landzelela nawu wa 40% wa mpimohansi wa vunwini na nawu wa ntshovp eka nxaviselano lowu katsaka bindzu lama yelanaka lama tivekaka ku hambana.

6.2 Muxavisi u ta laveka ku landzelela milawu ya minchumu hinkwayo ya xiyimo xosungula(nhluvukiso wa swikili na nhluvukiso wa mabindzu na vaphakeri) tanihi leswi swi laviwaka hi ndzimana ya 3.3 ya Xitatimente xa 000.

7. Ku tiviwa hi Muxavisi

7.1 Fomula leyi nga laha hansi tanihi leswi yi hlamuseriweke eka Annexe ya 102 (A)yi tirha eka ku kumisisa phesenyteji ya ndzingano yo tirhisa timfanelo to vhoti na vutsakeri bya

ikhonomi ku nga landzeleriwi xiyenge xa nkavelo wa vatimma wa vandla leri kumaka nhundzu/rifuwo:

$$A = \frac{B}{C} \times D$$

Laha

A ku nga phesente leyi ringanaka ta timfanelo to vhota na ku tsakela ka ikhonomi ka khadirankutlunya wa vunwini.

Bi nkoka wa nxaviselano lowu ringanelaka eka mabindzu lama fambelanaka lama tivekaka ku hambana leri kumisisiweke hi ku tirhisa maendlelo ya ntolovelo yo pima nkoka.

C i nkoka wa muxavisi lowu kumisisiweke hi ku tirhisa maendlelo ya ntolovelo yo pima nkoka

DI tiphesenteji ta xikombo xa mabindzu lama fambelanaka lama tivekaka ku hambana

- 7.2 Eka malembe manharhu lamo sungula endzhaku kanxaviselano, muxavisi u ta vona tipoyinti ta vunwini hi siku ra mpimo ku ya hi nkoka wa muxavisi na nkoka wa mabindzu lama fambelanaka lama tivekaka ku hambana.
- 7.3 Kambe, eka lembe rin'wana na rin'wana endzhaku ka lembe ra vunharhu, muxavisi u ta vona tipoyinti ta vunwini hi siku ro pimiwa ku ya hi phesenteji ya xikombo xa vunwini lexi fikeleriweke hi siku ro pimiwa eka lembe ra vunharhu endzhaku ka nxaviselano.
- 7.4 Ku ya emahlweni, muxavisi loyi a lavaka ku amukeriwa eka nxaviselano lowu faneleke wa timfanelo to vhota na ku tsakela ka ikhonomi ku ya hi khadirankutlunya wa vunwini, u fanele a kuma mpfuxeto wa nkoka wa nxaviselano hi mutivinkulu wo tiyimela, loyi a lavekaka ku nyika mavonelo hi vukahle bya nkoka wa nxaviselano. Ku amukeriwa ku ya emahlweni ku ya hi mavonelo ya mutivikulu wo tiyimela loyi a seketelaka nkoka wa nxaviselano.
- 7.5 Tipoyinti ta nkoka wa tsengo wa muxavisi ti ta kongomisiwa eka tipoyinti leti kumiweke hi ku tirhisa nawu tanihi leswi wu hlamuseriweke eka ndzimana ya 5 laha henhla hi lembe ra vunharhui ra nxaviselano, hi ku tirhisa timhaka/swilo swa nkarhi wo thwasa tanihi leswi swi hlamuseriweke eka Xitatimente xa 100, hi ku ya hi mavonelo ya mutivikulu wo tiyimela ya leswaku khakhulexini ya nkoka wa tsengo wu kahle naswona yi tirhisiwile hi ndlela yo pfumala xihoxo eka lembe rin'wana na rin'wana endzhaku ka lembe ra vunharhu.

8. I yini xi nga hlayisekangiku xa nhundzu/bindzu kumbe xitirho xa vuvekisi?

8.1 Mixaviselano leyi landzelaka a yi endli mixaviselano yo ringanela eka nxaviso wa nhundzu, bindzu kumbe xitirho xa nxaviselano:

- (a) Timfanelo ta vuhundziseri bya bindzu hi ku tirhisa layisense, ku hirisa kumbe malulamiselo man'wana ya nawu lama fanaka lama nga nyikeku vunwini lebyi nga na

siveriku Leswi swi vula xikom iso, hambiloko ku hirisa nhundzu ku ri swa nkarhi woleha wo fana na 30 wa malembe, sweswo swi nge endli leswaku ku va na vuhundziseri bya vunwini. Xikombiso xa vuhundziseri bya mfanelo hi loko muxavisi a nyika muxavi mfanelo yo tirhisa nhundzu ya muxavisi eka ku endla bindzu ra yena hi nkarhi lowu pimiweke ku ri na hakelo.

- (b) Nxaviso wa vanyiki va mpfumelelo wo xavisa hi vanyiki va mpfumelelo wo xavisa (laha munhu a hakelaka un'wana hi ku lava mfanelo yo lava ku tirhisa mfungho wa bindzu), kambe swi katsa nxaviso wa mimpfumelelo yo xavisa ku suka eka vanyiki va mimpfumelelo ku ya eka van'wana vanyiki va mpfumelelo wo xavisa kumbe vanyimki vanyitshwa va mpfumelelo wo xavisa. Xikombiso, laha munyiki wa mpfumelelo wo xavisa loyi se a kumeke mpfumelelo wo xavisa ku suka eka munyiki wa mpfumelelo wo xavisa , a kongomisaka eka ku kuma mpfumelelo wun'wana wo xavisa kumbe a xavisa mpfumello wo xavisa lowu nga kona eka munhu un'wana loyi se a nga na mpfumelelo wo xavisa. Tirhesitorente ta swakudya i swikombiso swa kahle swa muxaka lowu wa bindzu.
- (c) Nxaviselano lowu ringanelaka lowu ngana xinawana xo xavanakambe, laha muxavisi a nyikiwaka mfanelo yo xavanakambe rifuwo, bindzu kumbe xitirho xa vuvekisi ku nga se hela malembe manharhu endzhaku ka ku endla nxaviselano, hambiloko ku endliwa ka nxaviselano ku hundziseriwile emahlweni endzhaku ka lembe ra vunharhu. Muxavisi a nge vi na mfanelo yo bohelela ku xavanakambe koloko.
- (d) Lulamiselo rin'wana leri ra ha pfumelelaku muxavisi ku lawula matirhelo ya bindzu leri voniwaka ri xaviseriwile vanhu vantima. Leswi swi fambelana na endlelo ro vumbanakambe, laha muxavisi hikwalaho ka muxavisi a ha tiphinaka hi swipfuno swo huma eka rifuwo kumbe bindzu hi ku kolota mikavelo kumbe ku nyikiwa vuswikoti byo nyika mpfumelelo eka swiboho swin'wana leswi muxavi a lavekaka ku swi endla hi mayelana na nhundzu kumbe bindzu leri a ri kumeke.

Xana u tihlanganisisa ku yini na hina:

Khomixini ya B-BBEE
Block E, 2nd Floor
the dtic Cmapus
77 Meintjies Street
Sunnyside
0001

Adirese ya Poso ya dtic

Private Bag X84
Pretoria
0144

Riq: (+27) 12 394 1535 / (+27) 82 903 6398

Imeyili: MRamare@beecommission.gov.za

Senthara ya Vutihlanganisi ya dtic : 0861 843 384

Webusayiti: www.bbbeecommission.co.za